

Κοινωνία: ένα όργανο της οικονομίας
Εξεγερτικός αφορμαλισμός: η ιδεολογία
του μεταμοντέρνου αναρχισμού

Κοινωνικός αναρχισμός

Οι υποκειμενικές ρίζες του επαναστατικού
προτάγματος (Κ. Καστοριάδης)

“Δεν μπορούμε ούτε μια στιγμή να αφήσουμε να γίνει πιστευτό ότι τα άρθρα ενός πολιτικού προγράμματος περιέχουν το μουσικό της μελλοντικής ελευθερίας της ανθρωπότητας. Δεν έχουμε κανένα Ευαγγέλιο της ελευθερίας να διαδώσουμε, γη της επαγγελίας να δείξουμε να λάμπει στον ορίζοντα, βιβλίο να προτείνουμε, που η ανάγνωσή του θα έβγαζε από τον κόπο να ψάζει κανείς την αλήθεια για λογαριασμό του.”

Κοινωνία: ένα όργανο της οικονομίας

Στις συνθήκες που επικρατούν στην παγκόσμια οικονομική και πολιτική ζωή, τείνουμε να θεωρούμε ως αυτονόητη και δεδομένη της ύπαρξης της αγοράς. Στη συντριπτική πλειονότητα των αναλύσεων και των θεωριών που διατυπώνονται καθημερινά, αυτή παρουσιάζεται ως μια αναπόφευκτη μορφή, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που να μοιάζει υπαγορευμένη από κάποιο φυσικό νόμο εγγεγραμμένο στα ανθρώπινα γονίδια ο οποίος δέπει και καθορίζει την ανθρώπινη δραστηριότητα. Εξαιρετικά σπάνιες είναι οι αναφορές που γίνονται στο γεγονός ότι η αγορά, με τη μορφή με την οποία τη γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή ως οικονομία της αγοράς, αποτελεί μια ιστορική δημιουργία και μάλιστα σχευικά πρόσφατη στην ιστορία της ανθρωπότητας. Το κρίσιμο σημείο το οποίο αποσιωπάται με συνέπεια και συνειδητά από τους ιδεολόγους και τους απολογητές του σημερινού συστήματος είναι το ότι παρά το γεγονός ότι αγορές υπήρχαν από παρά πολύ παλιά στις ανθρώπινες κοινωνίες, εντούτοις οι αγορές αυτές δεν κατείχαν κεντρική θέση σε καμιά κοινωνία πριν τη βιομηχανική επανάσταση. Έτσι, όπως σημειώνει ο Karl Polanyi στο βιβλίο του *The Great Transformation*:

“Πριν από την εποχή μας, δεν υπήρξε καμιά οικονομία που να εξερχόταν, έστω και’ αρχήν, από τις αγορές... Αν και ο δεσμός της αγοράς αποτελούσε αρκετά κοινό φαινόμενο από την ύστερη Λίθινη Εποχή, ο ρόλος της δεν είχε παρά δευτερεύουσα σημασία για την οικονομική ζωή... Ενώ η Ιστορία και εθνογραφία γνωρίζουν διάφορα είδη οικονομιών, τα περισσότερα από τα οποία περιελάμβανουν το δεσμό της αγοράς, δεν γνωρίζουν καμιά οικονομία, πριν από τη δική μας, που να ελέγχεται και να ρυθμίζεται, έστω κατά προσέγγιση, από τις αγορές... Όλα τα γνωστά σε εμάς οικονομικά συστήματα μέχρι το τέλος του φεουδαλισμού στη Δυτική Ευρώπη ήταν οργανωμένα με βάση τις αρχές είτε της αμοιβαιότητας είτε της αναδιανομής είτε της οικιακής οικονομίας (δηλαδή παραγωγή για προσωπική χρήση) ή κάποιου συνδυασμού των τριών.”

Σύμφωνα με μια από τις έγκυρες σύγχρονες αναλύσεις για το θέμα αυτό (βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Προς μια Περιεκτική Δημοκρατία*, εκδ. Καστανιώτης), “το κρίσιμο σημείο που διαφοροποιεί την οικονομία της αγοράς από όλες τις προηγούμενες οικονομίες (στις οποίες οι αγορές ήταν επίσης αυτορυθμιζόμενες, μιας και όλες οι αγορές τείνουν να παράγουν τιμές που να εξισώνουν την προσφορά με τη ζήτηση) είναι το γεγονός ότι,

για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, αναλύθηκε ένα αυτορυθμιζόμενο **σύστημα** αγοράς –ένα σύστημα στο οποίο αναπτύχθηκαν αγορές ακόμα και για τα μέσα παραγωγής, δηλαδή την εργασία, τη γη και το χρήμα. Η ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς προκάλεσε θεσμικό διαχωρισμό της κοινωνίας σε οικονομική και πολιτική σφαίρα και τη σταδιακή αυτονόμηση της πρώτης από τη δεύτερη. Έτσι, για πρώτη φορά οι βασικές οικονομικές σχέσεις, δηλαδή τι παράγεται, πώς παράγεται, για ποιον παράγεται και πώς κατανέμεται, τοποθετούνται στον αυτόματο μηχανισμό της αγοράς, ενώ σ’ όλη την μέχρι τώρα ανθρώπινη ιστορία, οι αποφάσεις αυτές λαμβάνονταν με κριτήρια εξωοικονομικά, με κριτήρια που βασίζονται στις κοινωνικές σχέσεις. Σύμφωνα λοιπόν με τον Polanyi, “η κοινωνία λειτουργεί ως εξάρτημα της αγοράς”. Με το διαχωρισμό της κοινωνίας σε οικονομική και πολιτική σφαίρα πραγματοποιείται μια μεγάλη αντιστροφή: “αντί η οικονομία να έχει τις ρίζες στις κοινωνικές σχέσεις..., οι κοινωνικές σχέσεις έχουν τις ρίζες τους στο οικονομικό σύστημα”.

Έτσι, με το διαχωρισμό αυτό και σε συνδυασμό με την εμπορευματοποίηση των μέσων παραγωγής δηλαδή της γης, της εργασίας και του χρήματος, τέθηκε σε κίνηση μια διαδικασία άρσης του κοινωνικού ελέγχου από τις αγορές. Αυτή ακριβώς η διαδικασία άρσης των κοινωνικών ελέγχων χαρακτηρίζει τη διαδικασία αγοραιοποίησης, δηλαδή τη διαδικασία που τείνει να μειώνει όλα τα αγαθά και όλες τις υπηρεσίες σε εμπορεύματα και τους ανθρώπους σε απλούς καταναλωτές.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι με την ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς και την έναρξη της διαδικασίας αγοραιοποίησης και τη συνακόλουθη αυτονόμηση της οικονομίας που επέφεραν, δημιουργήθηκαν νέες αξίες και νέα κριτήρια για την ανθρώπινη δραστηριότητα. Έτσι, η οικονομική δραστηριότητα αποκτά κυρίαρχη θέση. Αυτό σε ιδεολογικό / θεωρητικό επίπεδο τεκμηριώνεται στον ισχυρισμό ότι ο στόχος της οικονομικής δραστηριότητας είναι η ευημερία. Η ευημερία με τη σειρά της ταυτίζεται με ένα οικονομικό μέγιστο ή άριστο ή το οικονομικό αυτό μέγιστο θεωρείται τουλάχιστον ως η απολύτως αναγκαία προϋπόθεση για την ευημερία αυτή. Επόμενο λοιπόν είναι, στο πλαίσιο αυτό, να επικρατεί η απόψη ότι κεντρικός στόχος της ανθρώπινης δραστηριότητας και της ανθρώπινης κοινωνίας δεν είναι άλλος από την απεριόριστη και συνεχή ανάπτυξη της παραγωγικής δραστηριότητας και των παραγωγικών δυνάμεων. Με τον τρόπο αυτό εισάγεται, από το Διαφωτισμό και τη βιομηχανική επανάσταση και μετά, μια ιδεολογία ανάπτυξης η οποία παίζει

ένα νομιμοποιητικό ρόλο σε σχέση με την οικονομία ανάπτυξης που εγκαθιδρύθηκε με την ανάδυση της οικονομίας της αγοράς ως αποτέλεσμα της επιδίωξης του οικονομικού μέγιστου / βέλους (οικονομική αποτελεσματικότητα) και του ανταγωνισμού στα πλαίσια αυτής της επιδίωξης. Προκειμένου να επιτευχθεί η μεγιστοποίηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας και ανάπτυξης, απαιτείται περαιτέρω καταμερισμός της εργασίας, εξειδίκευση και επέκταση της αγοράς. Στην επίτευξη του στόχου αυτού σημαντικός είναι ο ρόλος της τεχνολογίας, η οποία ασφαλώς διαμορφώνεται με ανάλογο τρόπο. Κύριο αποτέλεσμα της οικονομίας της ανάπτυξης, σε συνθήκες ιδιωτικού ελέγχου των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των μέσων παραγωγής, είναι η συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης στα χέρια μιας οικονομικής ελίτ.

Αυτό συνετέλεσε στα πρώτα στάδια της αγοραιοποίησης, δηλαδή κατά τη βιομηχανική επανάσταση και μέχρι την εισαγωγή της υψηλής ηλεκτρονικής τεχνολογίας, μέσω της μαζικοποίησης της παραγωγής σε μεγάλες παραγωγικές μονάδες για τη δημιουργία “οικονομικών μεγάλης κλίμακας”. Σήμερα όμως, σε μια προχωρημένη φάση της διαδικασίας αγοραιοποίησης, η συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης πραγματοποιείται δια της “απομαζικοποίησης” και της διαφοροποίησης της παραγωγής, καθώς στις συνθήκες διεθνούς ανταγωνισμού απαιτείται η παραγωγή μικρών ποσοτήτων προϊόντων υψηλής ποιότητας και διαφοροποίησης. Εντούτοις, αυτή η απομαζικοποίηση δεν θα πρέπει να θεωρείται ως αποκέντρωση της παραγωγικής διαδικασίας, εφόσον παραμένει γεγονός ότι σήμερα 500 πολυεθνικές επιχειρήσεις παράγουν τα 2/3 του παγκόσμιου εμπορίου.

Πέρα όμως από τις συνέπειες της οικονομίας της ανάπτυξης σε σχέση με τη συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης και τους κοινωνικούς διαχωρισμούς και ανισότητες που αυτή συνεπάγεται, η οικονομία της ανάπτυξης έχει καταστροφικές συνέπειες και σε οικολογικό επίπεδο. Έτσι, η δυναμική “ανάπτυξη ή θάνατος” και η φανταστική σημασία της κυριαρχίας πάνω στη φύση που επικράτησε εδώ και δύο περίπου αιώνες, έχει επιβαρύνει σε μέγιστο βαθμό το περιβάλλον με την αφαίμαξη και την αλόγιστη χρήση των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πόρων και έχει οδηγήσει στη ραγδαία επιδείνωση της ποιότητας ζωής της μεγάλης πλειονότητας των κατοίκων του πλανήτη. Κι αυτό γιατί, είναι εύλογο και προφανές, λόγω της συγκέντρωσης της οικονομικής δύναμης, ότι οι συνέπειες της περιβαλλοντικής υποβάθμισης κατανέμονται και αυτές εξίσου άνισα, εις βάρος φυσικά των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων.

Θα ήταν χρήσιμο στο σημείο αυτό, προκειμένου να δούμε το μέγεθος

της απόλυτης επικράτησης της οικονομίας και της ιδεολογίας της ανάπτυξης, να επισημάνουμε το γεγονός ότι ακόμα και ο μεγάλος αντίπαλος της οικονομίας της αγοράς στα τέλη του 19ου και τον 20ο αιώνα, ο σοσιαλισμός και η οικονομία του σχεδιασμού, υιοθέτησε πλήρως την ιδεολογία της ανάπτυξης και προσπάθησε να εφαρμόσει μια “σοσιαλιστική οικονομία της ανάπτυξης”. Έτσι, για το μαρξισμό, την επίσημη ιδεολογία του “υπαρκτού σοσιαλισμού”, στόχος είναι η απεριορίστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, καθώς αυτή είναι η προϋπόθεση για να φτάσουμε σε μια κατάσταση μετασπάνης, που είναι απαραίτητη για την πραγματοποίηση του ανώτατου σταδίου ανάπτυξης, του κομμουνισμού. Δεν είναι λοιπόν καθόλου τυχαίο ότι η οικολογική καταστροφή που πραγματοποιήθηκε στις χώρες του “υπαρκτού σοσιαλισμού” δεν ήταν καθόλου μικρότερη από αυτήν που συνετέλεσε και εξακολουθεί να συνετελείται στη φιλελεύθερη Δύση.

Αλλά και σε καθαρά οικονομικό επίπεδο, θα λέγαμε ότι ήταν ακριβώς αυτή η υιοθέτηση της οικονομίας της ανάπτυξης που οδήγησε στην κατάρρευση του “υπαρκτού σοσιαλισμού”. Κι αυτό γιατί ο συνδυασμός οικονομίας του σχεδιασμού - οικονομίας της ανάπτυξης δεν μπορούσε να είναι οικονομικά αποτελεσματικότερος από το συνδυασμό της αγοράς - οικονομίας της ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, η οικονομία του σχεδιασμού δεν μπορούσε να προσεγγίσει τα επίπεδα μεγιστοποίησης της οικονομικής ανάπτυξης που μπόρεσε να επιτύχει η δυτική οικονομία της αγοράς. Και στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ενώ η φιλελεύθερη οικονομία της ανάπτυξης προέκυψε από ανυποκείμενους παράγοντες, από την ανάδυση δηλαδή του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, τη διαδικασία αγοραιοποίησης και τις συνθήκες ανταγωνισμού, η σοσιαλιστική οικονομία της ανάπτυξης υπήρξε περισσότερο μια υποκειμενική επιλογή που βασίστηκε στην ταύτιση, από το μαρξιστικό φανταστικό, της προόδου με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή με την υιοθέτηση της ιδεολογίας της ανάπτυξης.

Από τη δεκαετία του 1970 και μετά, η διαδικασία αγοραιοποίησης έχει πάρει διαφορετικούς ρυθμούς. Μια σειρά ανυποκείμενων παραγόντων (απορύθμιση και απελευθέρωση της αγοράς κεφαλαίου, των εμπορευμάτων και της εργασίας, εισαγωγή υψηλής ηλεκτρονικής τεχνολογίας, η ίδια η δυναμική της αγοράς για μεγιστοποίηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας σε συνθήκες υψηλού ανταγωνισμού) και υποκειμενικών παραγόντων (εσκεμμένες πολιτικές αποφάσεις για περικοπή των δημοσίων δαπανών, εγκατάλειψη της δέσμευσης για πλήρη απασχόληση

κλπ) οδήγησαν σε μια διεθνοποίηση της οικονομίας με την έννοια ότι οι οικονομικές πολιτικές των κυβερνήσεων και η αναπαραγωγή της ίδιας της οικονομίας της ανάπτυξης καθορίζονται πλέον από τη διασυννοριακή κίνηση των εμπορευμάτων και του κεφαλαίου. Το γεγονός αυτό έθεσε νέα δεδομένα σε σχέση με το ρόλο του κράτους στα πλαίσια της διεθνοποιημένης οικονομίας. Έτσι, παραιτήθηκε μια σταδιακή ως δραστική περιστολή των δυνατοτήτων του κράτους σε σχέση με τη διαμόρφωση της οικονομικής του πολιτικής. Θα λέγαμε ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για μια απώλεια της οικονομικής κυριαρχίας του κράτους. Εύκολα μπορούμε να το διαπιστώσουμε αυτό, εάν αναλογιστούμε απλώς ότι με την απελευθέρωση των αγορών κεφαλαίου, παρέχονται αναρίθμητες δυνατότητες άσκησης πίεσης σε μια συγκεκριμένη εθνική οικονομία, εφόσον μια μαζική εκροή κεφαλαίου από αυτήν μπορεί να προκαλέσει μια σοβαρότατη κρίση, ασκώντας μεγάλη πίεση στη δανειοληπτική ικανότητα και στην αξία του νομίσματος ενός κράτους.

Έτσι, το κράτος δεν μπορεί παρά να προσπαθεί να επιβάλλει συνθήκες ελκυστικές για τις αγορές κεφαλαίου προκειμένου να προσελκύσει μεγάλα επενδυτικά κεφάλαια που σε τελική ανάλυση είναι απαραίτητα για την ίδια του την επιβίωση. Και αυτός ακριβώς φαίνεται να είναι ο νέος οικονομικός ρόλος του κράτους: δημιουργία και διατήρηση ενός ελκυστικού περιβάλλοντος για τις επιχειρήσεις. Και κονιά σ' αυτό δεν θα πρέπει φυσικά να ξεχνάμε τον πάγιο καίσιμα ρόλο του κράτους. Με το μονοπώλιο της βίας, καλείται να καταισιέλλει για ακόμα μια φορά στην ιστορία τις όποιες κοινωνικές ανυδράσεις προκαλούν οι συνθήκες εντεινόμενης εκμετάλλευσης που δημιουργούνται στο νέο διεθνοποιημένο σκηνικό.

Δεν μπορούμε βέβαια εδώ να παραλείψουμε και μια αναφορά στο ρόλο των σχετικά νέων υπερεθνικών οργάνων που δημιουργήθηκαν με σκοπό τη διαμόρφωση των νέων συνθηκών που είναι απαραίτητες για την οικονομία της αγοράς στην επιδίωξη του οικονομικού μέγιστου και για τη διατήρηση της ομαλής και απρόσκοπτης λειτουργίας της. Έτσι, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, η NAFTA, η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελούν θεσμούς που έχουν έναν καθοριστικό ρόλο για την εγκαθίδρυση και την εδραίωση των νέων συνθηκών. Και δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτοί οι υπερεθνικοί θεσμοί έχουν και ένα συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι μιας εθνικής κυβέρνησης. Είναι απαλλαγμένοι από οποιονδήποτε κοινωνικό έλεγχο καθώς δεν υπάρχει καμιά δυνατότητα άσκησης κοινωνικής πίε-

σης πάνω τους.

Συνοψίζοντας, θα πρέπει να τονίσουμε ότι στόχος αυτού του κειμένου δεν είναι σε καμιά περίπτωση η διαιύπωση μιας καινούργιας πρότασης για τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς ούτε καν μια ενδελεχής και λεπτομερώς ιεκμηριωμένη σκιαγράφηση και ανάλυσή της. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε χρόνο, χώρο και επάρκεια που δεν διαθέτουμε. Άλλωστε τέτοιες αναλύσεις (έστω και λίγες) έχουν δημοσιευθεί και είναι διαθέσιμες σε κάθε ενδιαφερόμενο. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία για μας είναι να επισημάνουμε την ιστορικότητα του συστήματος της οικονομίας της αγοράς και της συνακόλουθης οικονομίας της ανάπτυξης. Έχει πολύ μεγάλη σημασία να συνειδητοποιήσουμε ότι πρόκειται για την επέκταση της διαδικασίας αγοραιοποίησης που έχει συγκεκριμένο χρονικό σημείο εκκίνησης και αποτελεί μια ιστορική δημιουργία και όχι μια φυσική και αναγκαία εξέλιξη της ιστορίας της ανθρωπότητας και κοινωνικής δραστηριότητας.

Και η σημασία της συνειδητοποίησης αυτού του γεγονότος έχει να κάνει με το ότι στην πραγματικότητα, εάν ειπωθεί από μια αναρχική/αυτονομη προοπτική, ο ανιπάλός μας παραμένει ο ίδιος εδώ και δύο τουλάχιστον αιώνες: η ξένωση και η ειερονομία. Διότι στη βάση της ξένωσης και ειερονομίας που βιώνουμε σήμερα, με τη διαδικασία αγοραιοποίησης να έχει εισβάλλει και να διαπερνά κάθε πλευρά της ζωής (την παραγωγή, την οικογενειακή ζωή, τις κοινωνικές σχέσεις, τον ελεύθερο χρόνο, την εκπαίδευση, τις προσωπικές σχέσεις, την τέχνη και ούτω καθεξής) θεμελιώνοντας ως μοναδικό κίνητρο της ανθρωπίνης δραστηριότητας το οικονομικό κίνητρο, ενσαρκώνοντας έτσι τον *homo economicus*, βρίσκεται η ρήξη μεταξύ οικονομικής και πολιτικής σφαίρας, με την αυτονόμηση της πρώτης από τη δεύτερη και την προσάρτηση της δεύτερης στην πρώτη, που συντελέστηκε κατ'ελάχιστον τη βιομηχανική επανάσταση πριν από δύο περίπου αιώνες. Βρίσκεται επίσης η κεντρική φαντασιακή σημασία του Διαφωτισμού, δηλαδή η ταύτιση της ιδέας της προόδου με το οικονομικό μέγιστο.

Αυτό που έχει να πολεμήσει ένα άξιο του ονόματός του αυτόνομο και αναρχικό κίνημα είναι η φαντασιακή σημασία και η χειροπιαστή πραγματικότητα μιας κοινωνίας που απεμπολεί το δικαίωμά της να καθορίζει η ίδια την ύλη της με τρόπο συλλογικό, συμμετοχικό και οριζόντιο, να καθορίζει η ίδια το νόημα της ύπαρξής της και τα κίνητρα της δραστηριότητάς της, μια κοινωνία που παράγει και δικαιώνει τον εαυτό της στην πράξη της και ανάλωσης. Και για να καινοτομηθεί αυτός ο εχθρός, πρέπει

να επαναδιεκδικήσουμε το δικαίωμα και την έμπρακτη ικανότητα να αποφασίζουμε για τις πράξεις μας, για τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης που δημιουργούμε. Με δυο λόγια, το δικαίωμα και την έμπρακτη ικανότητα της κοινωνίας να καθορίζει η ίδια τους όρους και τους σκοπούς της ύπαρξης και της λειτουργίας της, δηλαδή τους Νόμους της. Και για να μη μείνουν όλα αυτά ένα γλυκερό παρηγορητικό ευχολόγιο, πρέπει να πολεμήσουμε για τη δημιουργία δεσμών ανιθευκτών προς τη σημερινή και προς κάθε εξουσία, δεσμών στους οποίους θα αναγνωρίζουμε τους εαυτούς μας και μέσω των οποίων θα μπορούμε να δώσουμε τη μεγάλη μάχη.

Εξεγερτικός αφορμαλισμός: η ιδεολογία του μεταμοντέρνου αναρχισμού

Είναι γνωστό ότι ο αναρχισμός ως ιστορικό κίνημα δεν είχε και δεν έχει μια συμπαγή μορφή, αλλά ανιθευτα προσέλαβε διάφορες μορφές και τάσεις. Οι διαφορές αυτών των μορφών και των τάσεων είναι τέτοιες που δεν επιτρέπουν τον ισχυρισμό ότι η ενότητα του αναρχισμού βρίσκεται σ' αυτήν ακριβώς τη δυναμική ισορροπία μεταξύ των ανιθευκτών του στοιχείων. Πρόκειται για ρεύματα στη βάση των οποίων βρίσκονται θεμελιώδεις διαφορές ανίληψης του κόσμου και της πραγματικότητας και ως εκ τούτου αγεφύρωτες διαφορές στόχων, μέσων και προταγμάτων. Εάν θέλουμε να προωθήσουμε τον αναρχικό λόγο σε σχέση με τα ζητήματα που μας απασχολούν, θα πρέπει καταρχήν να ξεκαθαρίσουμε για ποιον αναρχισμό μιλάμε, για τις βασικές, ρητές ή σιωπηρές, παραδοχές του, επισημαίνοντας τις τυχόν αγεφύρωτες διαφορές και επιλέγοντας τελικά μεριά.

Εξεγερτικός /αφορμαλιστικός αναρχισμός

Ο εξεγερτικός /αφορμαλιστικός αναρχισμός αποτιλεί αναμφίβολα μια τάση του αναρχικού κινήματος. Ιστορικά συναντάμε διάφορες μορφές του κυρίως σε περιόδους ύφεσης των κοινωνικών αγώνων και αυξημένης κατ'απολύτου από την πλευρά της κυριαρχίας. Στον ελληνικό χώρο, οι παραδοχές του εξεγερτισμού/αφορμαλισμού τυγχάνουν ιδιαίτερης εκτίμησης από μεγάλα κομμάτια του αναρχικού χώρου, έστω κι αν η υιοθέτηση αυτών των παραδοχών είναι υπόρρητη και/ή ασυνείδητη. Πολύ πρόσφατα, δημοσιεύτηκε από τις εκδόσεις Σίμφος μια μπροσούρα του ιταλού προπαγανδιστή αυτής της τάσης Constantino Cavalleri με τίτλο Ο αναρχισμός στη μεταβιομηχανική κοινωνία, η οποία έγινε αμέσως ένα από τα best seller της αναρχικής βιβλιογραφίας στον ελληνικό χώρο. Το αναμφισβήτητο προσόν του κειμένου αυτού είναι ότι επιτυγχάνει μια συμπτυκτωμένη παρουσίαση των βασικών παραδοχών του εξεγερτισμού/αφορμαλισμού και καταδεικνύει τη βασική του αντίληψη για τον κόσμο, την εξουσία, τον αναρχισμό και τους ενδεχόμενους, και' αυτών, τρόπους δράσης. Ωστόσο, ο Cavalleri υποτίπτει σ' ένα σύνθημα, ενδεικτικό όμως, αίτημα: παρουσιάζει, παρά τις περί του ανιθευτού διαβεβαιώσεις, τον εξεγερτικό/αφορμαλιστικό αναρχισμό όχι ως μία τάση του αναρχικού κινήματος αλλά ως τη γνήσια αναρχική στάση. Αλλά ει' αυτού θα επανέλθουμε παρακάτω. Η συζήτηση / κριτική που ακολουθεί σχετικά με

αυτήν την ιάση του αναρχισμού έχει στηριχθεί κυρίως στο κείμενο αυτό, μολονότι έχουμε ασφαλώς λάβει υπόψη διάφορα άλλα κείμενα της ίδιας ιάσης που έχουν εκδοθεί στο παρελθόν καθώς και χαρακτηριστικά που προκύπτουν από τη δράση ατόμων / ομάδων που ρητά ή σιωπηρά υιοθετούν ως βασικές παραδοχές της ιάσης αυτής.

Άτομο και κοινωνία

Για τον Cavalleri, το πρόταγμα του αναρχισμού συνίσταται στην ισοπέδωση του ατόμου στο κέντρο του σύμπαντος. Μπορεί μεν να παραδέχεται επιροχάδην και κάπως αμήχανα ότι ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον από τη στιγμή που δεν επιλέγει να γεννηθεί μέσα στην κοινωνία αλλά γεννιέται ούτως ή άλλως σ' αυτήν, υποστηρίζει όμως ότι αυτό που διαφοροποιεί την αντίληψη που έχει ο αναρχισμός για την ελευθερία είναι ακριβώς αυτή η από μέρους του συνειδητοποίηση της μοναδικότητας του κάθε επιμέρους ατόμου και η απόδοση προτεραιότητας στον αγώνα για τον αυτοκαθορισμό του. Έτσι, εάν οι αναρχικοί αγωνίζονται ενάντια στις δοσμένες κοινωνικές συνθήκες, το πράττουν αυτό επειδή αυτές ιθύνονται ως εμπόδιο στον ατομικό αυτοκαθορισμό τους. Με βάση αυτές ως παραδοχές, δεν προκαλεί έκπληξη το ότι ο Cavalleri επιλέγει από ολόκληρη την ιστορία του αναρχισμού να παρουσιάσει ως τον πλέον γνήσιο εκφραστή του το γερμανό φιλόσοφο Μαξ Σύρνερ στο έργο του οποίου έχει θεμελιωθεί παραδοσιακά η ιάση του ατομικιστικού αναρχισμού. Αντίθετα, εντύπωση προκαλεί μια επαναλαμβανόμενη ερμηνευτική απόπειρα του Cavalleri που υποστηρίζει την επιρροή που είχε ο ατομικιστής Σύρνερ στον κολλεκτιβιστή Μπακούνιν, μια θέση για την οποία δυστυχώς ο συγγραφέας δεν παρέχει την παραμικρή τεκμηρίωση, προκαλώντας έτσι μια εύλογη αμηχανία σ' οποιονδήποτε αναγνώστη είναι έστω και ελάχιστα εξοικειωμένος με το έργο και ως θέσεις του συγγραφέα του Θεός και Κράτος. Στα μάτια μας, αυτή η δολή επίκληση του Μπακούνιν επιστρατεύεται σε μια προσπάθεια "επικύρωσης" της γνήσιας αναρχικής ταυτότητας των θέσεων που προβάλλονται στο κείμενο. Με άλλα λόγια, αφού οι θέσεις μας προκύπτουν από την παραδοχή βασικών αξιών του Σύρνερ, και αφού ο Σύρνερ είχε επηρεάσει σημαντικά την ανάπτυξη της σκέψης του Μπακούνιν, οι θέσεις μας είναι εξ ορισμού γνήσια αναρχικές εφόσον διατηρούν ζωντανό τον πυρήνα της σκέψης του Μπακούνιν. Τι διαστρέβλωση! Ο Cavalleri όμως δεν αρκείται σ' αυτό. Προκειμένου να τεκμηριώσει την άποψή του περί της κεντρικότητας του ατόμου στον πυρήνα της κλασικής αναρχικής σκέψης και δράσης, φτάνει στο σημείο να υπαινιχθεί ότι πίσω από τη σύγκρουση αναρχικών και εξου-

σιαστών σοσιαλιστών στα πλαίσια της Πρώτης Διεθνούς βρισκόταν το ζήτημα του ατόμου! Πραγματικά δεν έχει κανείς λόγια να απαντήσει σ' αυτήν την εξοφθαλμη και αυθαίρετη προβολή των προσωπικών απόψεων του συγγραφέα πάνω στην ιστορία.

Ας δούμε όμως διαγραμματικά το σχήμα του Cavalleri για τις σχέσεις ατόμου-κοινωνίας. Το άτομο είναι ο πυρήνας της ύπαρξης, η υλική της υπόσταση. *"Οι άλλες οντότητες στις οποίες αναφερόμαστε προκειμένου να προσδιορίσουμε ομαδοποιήσεις ατόμων, τόσο στην πολιτική όσο και στην κοινωνιολογία, τόσο στην ανθρωπολογία όσο και στην ιστορία δεν είναι παρά αφηρημένες έννοιες που υποβιβάζονται σε αοριστίες όταν αποστασιοποιούνται από τη συγκεκριμένη υλική διάσταση του ατόμου"* (σελ. 5-6). Έτσι, για τον Cavalleri, μια ομάδα ανθρώπων, μια κοινωνική τάξη, μια κοινότητα, η ίδια η κοινωνία εντέλει δεν είναι τίποτε άλλο από αφηρημένες έννοιες που έχουν μια εργαλειώδη και δευτερεύουσα σημασία. Κατά ειρωνικό τρόπο, η θέση αυτή απηχεί ένα ξεκάθαρο μαρξιστικό ερμηνευτικό σχήμα: από τη μία η υλική βάση και από την άλλη το εποικοδόμημα. Στην περίπτωση του Μαξ η υλική βάση συνίσταται στις σχέσεις παραγωγής, στην οικονομία ενώ στην περίπτωση του Cavalleri ο υλισμός συνίσταται στην υλική πραγματικότητα του ατόμου. Σε κάθε περίπτωση οι ερμηνευτικοί όροι διατηρούνται οι ίδιοι, αλλάζοντας απλώς το περιεχόμενό τους. Διερωτόμαστε αν θα πρέπει να αναθεωρήσει ο Cavalleri τις σχέσεις του με τη μαρξιστική θεωρία. Εκτός εάν του διαφεύγει ότι η θέση συγκεκριμένων προκειμένων οδηγεί στην εξαγωγή συγκεκριμένων λογικών συνεπειών.

Ο λόγος για τον οποίο κάνουμε την παραπάνω διαπίστωση δεν είναι φυσικά για να ισχυριστούμε ότι ο Cavalleri διατυπώνει μια μαρξίζουσα ανάλυση. Επισημαίνουμε απλώς ότι κινείται κι αυτός στα πλαίσια ενός φαντασιακού του οποίου οι ρίζες στη σκέψη του είναι βαθύτερες από ότι αναγνωρίζει. Και το φαντασιακό αυτό δεν είναι άλλο από αυτό που διέπει το δυτικό κόσμο από την εποχή του Διαφωτισμού. Στην πραγματικότητα, αυτό που θα πρέπει ως αναρχικό να τον ανησυχεί περισσότερο είναι ότι οι θέσεις απηχούν ξεκάθαρα θέσεις και έννοιες του φιλελεύθερου φαντασιακού. Θα πρέπει να τον τρομάζει ως αναρχικό η ιδέα ότι επικυρώνει στην ανάλυσή του την περίφημη ρήση της ιερείας του νεοφιλελευθερισμού Μάργκαρετ Θάισερ ότι "δεν υπάρχει κοινωνία, υπάρχουν μόνο τα άτομα και οι οικογένειές τους". Αλλά τέτοιες κοινές παραδοχές μεταξύ ατομικιστών αναρχικών και φιλελεύθερων δεν αποτελούν καινούργιο φαινόμενο. Θυμόμαστε εδώ τη θέση της πρέσβειρας του αγγλοσαξονικού ατομικισ-

κού αναρχισμού L. Susan Brown σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει ομάδα ή συλλογικότητα παρά μόνο συνάθροιση ατόμων.

Η σύγχυση στην οποία υποκύπτει ο Cavalleri είναι προφανής. Έχοντας σωστά διαγνώσει τις παγίδες της νομοτελειακής σκέψης και του αιμοκρατικού ιστορικισμού προσπαθεί να διαχωρίσει τον αναρχισμό από εκείνες τις “επαναστατικές” θεωρίες που αγνοούν την έννοια της ατομικής αυτονομίας στο όνομα ενός θολού γενικού συμφέροντος που ταυτίζεται με το κράτος και καυφύγει στο άλλο άκρο: αποδίδει γενική πρωτοκαθεδρία στο άτομο. Αποδέχεται δηλαδή πλήρως το δίπολο των φιλελεύθερων: άτομο εναντίον κράτους. Κι αν οι φιλελεύθεροι επικαλούνται αξίες όπως αυτή της ατομικής ιδιοκτησίας σε μια προσπάθεια να δώσουν περιεχόμενο στο όραμά τους για την ελευθερία ο εξεγερτισμός/αφορμαλισμός, δια σιόματος Cavalleri, ορίζει ως ελευθερία τον αυτοκαθορισμό του ατόμου, δηλαδή *“τη στιγμή κατά την οποία ο καθένας βρίσκει μέσα στον ίδιο του τον εαυτό τα κίνητρα, τις ενστάσεις, τους λόγους, τα ερεθίσματα και την απαραίτητη δύναμη για τη δράση του, γεμίζοντας έτσι με αυθεντικά περιεχόμενα την υπαρξιακή του πορεία”* (σελ. 7). Στη συνέχεια, προφανώς για να μειώσει τον ατομικό χαρακτήρα του αναρχισμού που προτείνει, ισχυρίζεται ότι δεν μπορεί να υπάρξει αυτοκαθοριζόμενη κοινωνία/κοινότητα εάν υπάρχει έστω και ένα μέλος της μη αυτοκαθοριζόμενο. Πόση απόσταση υπάρχει όμως μεταξύ της ρήσης αυτής του Cavalleri εάν συγκριθεί με την περίφημη θέση του Μπακούνιν στο Θεός και Κράτος *“είμαι ελεύθερος στο βαθμό που είναι ελεύθεροι όλοι οι άλλοι”* ή με τη θέση ενός άλλου στοχαστή ότι *“η ελευθερία μου αρχίζει εκεί που αρχίζει η ελευθερία του άλλου”*. Δεν πρόκειται μόνο για μια διαφορά στην έμφαση. Πρόκειται για μια θεμελιακά διαφορετική αντίληψη. Στην πρώτη περίπτωση, η ελευθερία είναι μια ατομική υπόθεση και η κοινωνική ελευθερία δεν είναι τίποτα άλλο από την επέκταση αυτής της ελευθερίας στην κοινωνική σφαίρα και μάλιστα με αθροιστική μέθοδο. Στη δεύτερη, ατομική και κοινωνική ελευθερία αποτελούν ένα αζευχώριστο πλέγμα και οι δύο έννοιες, στο βαθμό που μπορούν να διακριθούν, αποτελούν προϋπόθεση και ταυτόχρονα επικύρωση η μία της άλλης.

Ο Cavalleri ανιλαμβάνεται τον αυτοκαθορισμό της κοινωνίας / κοινότητας αθροιστικά. Η ελευθερία της κοινωνίας συνίσταται στο άθροισμα των ελεύθερων ατόμων που την αποτελούν. Ποιος συνεπής ή ασυνεπής οπαδός του κλασικού ή του νέου φιλελευθερισμού δεν θα συμφωνούσε με μια τέτοια παραδοχή; Ωστόσο, μια κοινωνία / κοινότητα δεν συνίσταται απλώς στο άθροισμα των ατόμων που ζουν σ’ αυτή, ούτε ο χαρακτήρας της, ο τρόπος του γίνεσθαι και ο τρόπος του είναι της συνίσταται στο άθροισμα

των τρόπων του είναι και των τρόπων του γίνεσθαι των ατόμων που την αποτελούν. Και αυτό συμβαίνει επειδή οι σχέσεις ατόμου-κοινωνίας δεν επιδέχονται ποσοικοποίηση. Ένα άθροισμα ή ένα σύνολο προϋποθέτει την ύπαρξη σαφώς διαχωρισμένων, παγιωμένων και προϋπάρχοντων μονάδων / σημείων. Τα άτομα όμως δεν είναι τέτοιες μονάδες / σημεία. Την ατομικότητά τους την αποκτούν μόνο στο βαθμό που ζουν και πράττουν σε μια κοινωνία. Δεν γεννιούνται μ’ αυτή. Η ατομικότητα προϋποθέτει ότι το άτομο / φορέας της έχει συνείδηση του εαυτού του ως πράκτορος υποκειμένου. Ο άνθρωπος ερχόμενος στον κόσμο δεν έχει καμιά τέτοια συνείδηση. Η συνείδηση του ανθρώπου στα πρώτα στάδια της ζωής του είναι μια καθαρά ανακλαστική συνείδηση, δηλαδή η γνώση που έχει για τον εαυτό του στηρίζεται σε βιολογικά / ανακλασικά χαρακτηριστικά. Ανιλαμβάνεται τον εαυτό του μέσω των βιολογικών ενεργειών που επιτελεί. Δεν είναι φορέας σημασιών και εννοιών, δεν μπορεί να συγκροτήσει την ίδια την έννοια του υποκειμένου. Μόνο μέσω της διαδικασίας κοινωνικοποίησης του νεογέννητου ανθρώπου, που ξεκινά με την επαφή με τη μητέρα του και της οποίας κρίσιμη στιγμή αποτελεί η διαδικασία απόκτησης της γλώσσας, το αδιαμόρφωτο αυτό σύνολο βιολογικών λειτουργιών αποκτά συνείδηση του εαυτού του και των άλλων. Και αυτή η συνείδηση αποκτάται ακριβώς μέσω των άλλων. Εκτός εάν υποθέσουμε ότι ο άνθρωπος γεννιέται έχοντας ήδη συγκροτημένο ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό και πνευματικό πλαίσιο, ένα περιεχόμενο και μια τελικότητα. Αλλά αυτό ανήκει σ’ έναν χώρο σκέψης που καμιά σχέση δεν έχει με έννοιες όπως αυτονομία και αυτοκαθορισμός. Είναι το εννοιολογικό πλαίσιο της ετερόνομης παράδοσης, σύμφωνα με το οποίο το είναι του ανθρώπου είναι δοσμένο από κάποιο εξανθρώπινο στοιχείο, είτε αυτό είναι ο θεός, είτε η ανθρωπινή φύση, είτε κάποια εξωιστορική νόρμα. Και είναι εκείνο το εννοιολογικό πλαίσιο ή καλύτερα εκείνο το φαντασιακό που γέννησε τον επιστημονισμό, τον ιστορικισμό, την αιμοκρατία και τον αισιοδοξισμό που διακαιολογημένα προσπαθεί να αποφύγει και να ανικρούσει ο Cavalleri.

Έτσι, όταν αναφερόμαστε στο άτομο δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι αναφερόμαστε στο κοινωνικό άτομο, εφόσον μόνο μέσω της κοινωνίας και συγκεκριμένα της διαδικασίας κοινωνικοποίησης επιτυγχάνεται η ατομικότητα. Μέσω της διαδικασίας κοινωνικοποίησης το άτομο καθίσταται άτομο, στο βαθμό που αποκτά το εννοιολογικό εκείνο πλαίσιο που θα του επιτρέψει να συγκροτήσει τον κόσμο στον οποίο ήρθε, να προσανατολιστεί μέσα σ’ αυτόν και να διεκδικήσει μια θέση για τον εαυτό του. Παράλληλα, γίνεται φορέας ενός φαντασιακού, μιας συγκεκριμένης συ-

γκρότησης του κόσμου, μια διαδικασία που εξασφαλίζει στην κοινωνία τη συνέχισή της. Εάν αποτύχει η διαδικασία κοινωνικοποίησης, εάν δηλαδή το άτομο δεν καιορθώσει να υιοθετήσει στο στάδιο αυτό το συγκεκριμένο τρόπο συγκρότησης του κόσμου, τότε καταλήγουμε σε μια μορφή αυτισμού. Το άτομο δεν μπορεί να βρει τη θέση του στον κόσμο, δεν μπορεί να συνδιαλλαγεί με αυτόν και περισιτρείται αποκλειστικά γύρω από τον εαυτό του για τον οποίο έχει μια θολή και συγκεχυμένη ταυτότητα, στο βαθμό που η έννοια του υποκειμένου που μπορεί να συγκροτήσει είναι ανεπαρκής. Γίνεται δηλαδή το "κέντρο του σύμπαντος". Είναι θλιβερό να βλέπει κανείς αναρχικούς, τους κληρονόμους της αυτονόμης παράδοσης, να διεκδικούν για τον εαυτό τους το "πρόταγμα της ισοπέδωσης του ατόμου στο κέντρο του σύμπαντος", όπως κάνει ο Cavalleri (σελ. 6). Φιάσαμε λοιπόν στο σημείο να υποβιβάσουμε την υπόθεση της ελευθερίας στο επίπεδο του αυτισμού!

Εάν όμως το άτομο γίνεται άτομο στο βαθμό που, μέσω της κοινωνικοποίησής του, αφομοιώνει το συγκεκριμένο τρόπο συγκρότησης του κόσμου που διέπει την κοινωνία στην οποία γεννήθηκε, αυτό σημαίνει ότι το φαντασιακό, ο συγκεκριμένος τρόπος συγκρότησης του κόσμου, το συγκεκριμένο εννοιολογικό πλαίσιο που κληροδοτεί η κοινωνία μέσω της μητέρας και της γλώσσας στο νεαρό άτομο καθορίζει όλη την υπόλοιπη ζωή του ατόμου; Και εάν έτσι έχουν τα πράγματα, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι η υπόθεση της ελευθερίας είναι μια καιαδικασμένη υπόθεση; Σε κάθε περίπτωση, η απάντηση στα ερωτήματα αυτά είναι αρνητική. Και αυτό γιατί η υιοθέτηση του φαντασιακού της συγκεκριμένης κοινωνίας είναι μεν απαραίτητη προκειμένου το νεαρό άτομο να συγκροτήσει την έννοια του υποκειμένου, από τη στιγμή όμως που το κάνει αυτό, αρχίζει (ή καλύτερα μπορεί να αρχίσει) μια διαφορετική διαδρομή. Μια διαδρομή που έχει στην αφετηρία της την αμφισβήτηση, μερική ή ολική, αυτού του φαντασιακού.

Θα ήταν χρήσιμο στο σημείο αυτό να προσπαθήσουμε να διασαφηνίσουμε τους λόγους ή τα βαθύτερα κίνητρα που οδηγούν ανθρώπους που έχουν ένα γνήσιο ενδιαφέρον για την υπόθεση της ελευθερίας στην υιοθέτηση θέσεων και στη διατύπωση προταγμάτων που περιστέλλουν εντέλει αυτήν την ίδια την έννοια της ελευθερίας. Με άλλα λόγια, πώς μπορεί να ερμηνευτεί αυτή η στροφή ενός μίσηματος του σύγχρονου αναρχισμού προς τον ατομικισμό και η εγκατάλειψη από μέρους του του προτάγματος για την κοινωνική αυτονομία ή, αυτού που παλιότερα ονομάζαμε κοινωνική επανάσταση;

Ο αναρχισμός, ως κίνημα και ως σκέψη, διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό μέσα από τη σύγκρουσή του με τα άλλα σοσιαλιστικά ρεύματα και κυρίως μέσα από τη σύγκρουσή του με το μαρξισμό. Στις γνήσιες στιγμές της, η σύγκρουση αυτή δεν ήταν απλώς μια διαφωνία γύρω από τακτικές, στρατηγικές και μέσα, αλλά μια σύγκρουση διαφορετικών τρόπων συγκρότησης του κόσμου. Στη βάση αυτής της σύγκρουσης βρισκόταν και εξακολουθεί να βρίσκεται αυτό που θα ονομάζαμε ζήτημα της ολικής θεωρίας. Ο μαρξισμός ή αλλιώς ο επιστημονικός σοσιαλισμός απηχώντας το κλίμα επιστημονικού αισιοδοξισμού του Διαφωτισμού επιχείρησε να κάνει την υπόθεση της ελευθερίας ένα επιστημονικό ζήτημα και μάλιστα ένα ζήτημα των θετικών επιστημών. Βασική παραδοχή του είναι ότι υπάρχει μια αυθύπαρκτη ή από πριν δοσμένη τάξη στον κόσμο, όχι μόνο στον φυσικό κόσμο αλλά και στον κόσμο της κοινωνίας και της ιστορίας. Μέσω μιας επαναστατικής επιστήμης μπορούμε να βρούμε τη λανθάνουσα αυτή τάξη, να συλλάβουμε την αλήθεια και το νόημα που λανθάνει στα κοινωνικά φαινόμενα και να διαιτιώσουμε μια επιστημονική επαναστατική μέθοδο η υιοθέτηση της οποίας θα μας οδηγήσει άπαξ στην πραγμάτωση της ελευθερίας. Και αυτή η ελευθερία θα είναι μια ελευθερία εγγυημένη, που θα εδράζεται στην ανθρώπινη φύση και στη φύση της κοινωνίας, μια ελευθερία που θα έχει εξαχθεί επιστημονικά.

Αυτό που μας ενδιαφέρει προς το παρόν δεν είναι να κάνουμε μια κριτική σ' αυτήν την παραδοχή, αλλά το να επισημάνουμε πώς η παράδοση αυτή επέδρασε στη διαμόρφωση του αναρχικού κινήματος. Στις αυθεντικές στιγμές του, ο αναρχισμός αντιτάχθηκε σ' αυτόν τον τρόπο συγκρότησης του κόσμου, υπερασπίστηκε την έννοια της υποκειμενικότητας, προέβαλε την ευθύνη της επιλογής του υποκειμένου και διεκδίκησε μια "ανοιχτή" ελευθερία που δεν θα καθορίζεται από μια ολική θεωρία, ένα κλειστό σύστημα, μια απόλυτη αλήθεια, σε τελική ανάλυση, από μια εξωιστορική νόρμα και ένα αναλλοίωτο νόημα. Διεκδίκησε το δικαίωμα των ανθρώπων, της κοινωνίας και των ατόμων, να ασκούν τον έλεγχο της ζωής τους, να επιλέγουν και να διαμορφώνουν τα νοήματά τους. Ερμήνευσε την ιστορία ως ανθρώπινη δημιουργία, ως το πεδίο του χρόνου και του χώρου στο οποίο αναδύονται νέες μορφές, ως αποτέλεσμα του ανθρώπινου πράττειν. Μ' αυτήν την έννοια, ο αναρχισμός υπερασπίστηκε την υποκειμενικότητα και την ατομικότητα. Δεν αποδέχεται ως αξίωμα τη θέση ότι στη βάση της κοινωνικής επανάστασης πρέπει να βρίσκεται μια (επιστημονική) ολική θεωρία. Και το σημαντικότερο είναι ότι δεν αποδέχεται τη συνεπαγωγή αυτή όχι επειδή αυτή δεν είναι εφικτή ή επιθυμητή, αλλά επειδή μια τέτοια συ-

νεπαγωγή είναι άστοχη και στερείται νοήματος.

Ο αναρχισμός, στην κοινωνική του μορφή, υπερασπίζει τη δυνατότητα της κοινωνίας να αυτοοργανωθεί με τρόπο που να δημιουργεί συνθήκες ατομικής και συλλογικής αυτονομίας, απεξαρτώντας την επανάσταση από μια υπουδμένη ολική θεωρία η οποία θα ικανοποιούσε τα κριτήρια της απόλυτης γνώσης και διαύγειας, και συνδεόναίς την μ' ένα πρόταγμα, δηλαδή με μια πρόθεση μετασχηματισμού του πραγματικού η οποία λαμβάνει υπόψη της τις δεδομένες συνθήκες του πραγματικού, η γνώση της όμως γι' αυτές όπως και η γνώση της για τις επιδιωκόμενες συνθήκες δεν είναι γνώση εξαντλητική, απόλυτη, μια γνώση των θετικών επιστημών που έχει αποδειχτεί πειραματικά στο εργαστήριο, αλλά μια γνώση που στηρίζεται στην πράξη των ανθρώπων και ως τέτοια είναι μια γνώση σχετική, μια γνώση με σχετική διαύγεια. Μια γνώση που έχει ως αντικείμενο το αυθεντικά καινούργιο, τη ριζική δημιουργία που προκύπτει ακριβώς από αυτό το πράττειν.

Αυτή η συνεπαγωγή είναι το κρίσιμο σημείο στο οποίο διαφοροποιείται ο εξεγερτικός αφορμαλισμός, καθώς και όλα τα αναρχικά ρεύματα που επιλέγουν την υπεράσπιση του ατομικισμού. Τα ρεύματα αυτά, διαβλέποντας τους κινδύνους για την υπόθεση της ελευθερίας και τον ίδιο τον περιορισμό της έννοιάς της που προκύπτουν από την εξάρτηση της κοινωνικής επαναστάσεως από μια ολική θεωρία, ισοπεδοούνται αρνητικά απέναντι σ' αυτή, χωρίς όμως στην πραγματικότητα να την αρνούνται. Έτσι, υποστηρίζουν, σωστά, ότι δεν είναι δυνατό να φτάσουμε σε μια κατάσταση πραγματικής ελευθερίας μέσα από μια επανάσταση που θα εδράζεται σε μια ολική θεωρία. Αντί όμως να διεκδικήσουν μια επανάσταση που θα εδράζεται σ' ένα πρόταγμα μετασχηματισμού της κοινωνίας (με τη μορφή που περιγράψαμε παραπάνω και όχι ως ολική, εξαντλητική θεωρία ή απόλυτη γνώση) και στο ανθρώπινο πράττειν, απορρίπτουν έμμεσα την ίδια την ιδέα της επαναστάσεως επειδή έχουν οι ίδιοι υιοθετήσει την παραπάνω συνεπαγωγή, ότι δηλαδή ο μόνος τρόπος να φτάσουμε σε μια κοινωνική επανάσταση είναι μέσω μιας ολικής θεωρίας. Επειδή λοιπόν οι επαναστάσεις οι κάνουν κοινωνίες και αφού μια επανάσταση προϋποθέτει μια ολική θεωρία η οποία θα είναι εξ ορισμού καταπιεστική για την ατομική ελευθερία, κάθε κοινωνία που θα αναδυθεί μέσα από μια κοινωνική επανάσταση θα αναπαράγει την καταπίεση. Έτσι, η κοινωνία και η επανάσταση είναι καθ' εαυτές καταπιεστικές. Τι τους μένει λοιπόν; Η αιώνια εξέγερση, η αδιάκοπη καταστροφή των παλαιών και των νέων μορφών, στην πραγματικότητα η άρνηση και η καταστροφή κάθε μορφής (εξ ου και αφορμαλισμός ή, σε μια

άλλη απόδοση, αφορμισμός).

Για άλλη μια φορά λοιπόν, στη βάση του εξεγερτισμού / αφορμαλισμού βρίσκουμε βασικές παραδοχές των παραδόσεων στις οποίες οι υποστηρικτές του επιθυμούν να εναντιωθούν. Αλήθεια όμως, πόσο ρηχή και φτωχή είναι η εξέγερση που αναπαράγει τα ερμηνευτικά σχήματα και τις αξίες εναντίον των οποίων εξεγείρεται!

Το ζήτημα της εξουσίας και της κοινωνικής οργάνωσης

Εξειασαμε μέχρι εδώ την οπτική με την οποία ο εξεγερτισμός / αφορμαλισμός προσεγγίζει το ζήτημα των σχέσεων ατόμου - κοινωνίας. Ας επικεντρωθούμε τώρα στην αντίληψή του για την εξουσία και την κοινωνική οργάνωση.

Στη βάση λοιπόν των αντιλήψεων αυτών βρίσκουμε το εξής αξίωμα: ουδένιοτε βρίσκεται έξω από το άτομο συνιστά εξουσία και ως τέτοια, από αναρχική οπτική, πρέπει να καταστραφεί. Στο αξίωμα αυτό εντοπίζουμε και πάλι την πλήρη αποδοχή των παραδοχών του κυρίαρχου φαντασιακού. Έτσι, επανέρχεται το ζήτημα, σ' ένα άλλο περιβάλλον και πιθανότατα με διαφορετικές αξίες, του ανταγωνισμού μεταξύ ατόμου και γενικού συμφέροντος. Για άλλη μια φορά, οι αφορμαλιστές αναρχικοί στην προσπάθειά τους να αντισταθούν στις αξιώσεις του "επιστημονικού" σοσιαλισμού, δηλαδή του μαρξισμού, και ειδικότερα του κρατικού σοσιαλισμού που ταυίζει το γενικό συμφέρον με το κράτος, δεν διστάζουν να απεμπολήσουν την ικανότητα της κοινωνίας να οργανωθεί με τρόπο που να προωθεί την κοινωνική και την ατομική αυτονομία. Εδώ μάλιστα ο ανταγωνισμός βρίσκεται όχι μόνο μεταξύ ατόμου και κράτους, αλλά και μεταξύ ατόμου και γενικού (κοινωνικού/κοινοτικού) συμφέροντος. Στη βάση βέβαια αυτών των ανταγωνισμών βρίσκεται η κοινή παραδοχή αφορμαλιστών και φιλελεύθερων για τον ανταγωνισμό μεταξύ των ατόμων.

Ποιο είναι λοιπόν το συμπέρασμα που προκύπτει από αυτές τις παραδοχές σχετικά με την κοινωνική οργάνωση; Είναι προφανές ότι από τη στιγμή που τα άτομα μπορούν να βρίσκονται μεταξύ τους και σε σχέση με την κοινωνία μόνο σε σχέση ανταγωνισμού, κάθε κοινωνική οργάνωση είναι καταδικασμένη να είναι εξουσιαστική. Στην πραγματικότητα, η ίδια η έννοια της κοινωνικής οργάνωσης είναι εξουσιαστική. Με άλλα λόγια, δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνική οργάνωση που να μην είναι εξουσιαστική, που να στηρίζεται και να προωθεί την κοινωνική και την ατομική αυτονομία. Μα αυτός ακριβώς είναι ο ισχυρισμός όλων των εξουσιαστών: ότι η έννοια της κοινωνικής οργάνωσης είναι συνυφασμένη με την έννοια της

εξουσίας. Το γεγονός ότι οι αμορφιστές κινούνται προς την κατάρτιση της εξουσίας και άρα κάθε κοινωνικής οργάνωσης ενώ οι εξουσιαστές κινούνται προς την εύρεση της περισσότερο λειτουργικής (ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό για τον καθένα) μορφής κοινωνικής οργάνωσης/εξουσίας, δεν διαφοροποιεί τον τρόπο αντίληψης και συγκρότησης της πραγματικότητας, που είναι κοινός και στα δύο αυτά ρεύματα σκέψης.

Και εδώ φτάνουμε στο σημείο όπου διαχωρίζεται ο εξεγερτισμός/αμορφισμός από την υπόλοιπη αναρχική παράδοση. Τα κοινωνικά προσανατολισμένα κομμάτια του αναρχικού κινήματος, ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε για συντομία κοινωνικό αναρχισμό, πάλευαν πάντοτε με βάση την πεποίθηση ότι είναι δυνατή η οργάνωση της κοινωνίας με ορισμένο τρόπο, σε αντεπαρχική ή καλύτερα ανικυριαρχική βάση, χωρίς διαχωρισμό μεταξύ αρχόντων και αρχόμενων. Η πεποίθηση αυτή, που συνιστά ταυτόχρονα και το γενικό όραμα της αναρχικής παράδοσης, προϋποθέτει και καταδεικνύει μια διαφορετική αντίληψη της εξουσίας.

Η εξουσία ως όρος λαμβάνει δύο έννοιες. Η πρώτη, η τρέχουσα και η πιο διαδεδομένη, παραπέμπει στην κυριαρχία, δηλαδή στη δύναμη επιβολής και στις συνεπαγωγές της. Με άλλα λόγια στα προνόμια και τη διαφοροποιημένη κατάρτιση όσων την ασκούν. Πρόκειται σαφώς για μια κάθειρα ιεραρχική αντίληψη που βρίσκεται στον πυρήνα των σχέσεων εκμετάλλευσης και καταπίεσης που διέπουν την κοινωνική οργάνωση. Μιλάμε εδώ για εξουσία ως μια εξωτερική έννοια, ως έξωθεν δράση (ειερόνομη εξουσία).

Η δεύτερη έννοια, η πιο αυθεντική, παραπέμπει στη δύναμη όχι επιβολής, αλλά λήψης, εφαρμογής και πραγματοποίησης σκέψεων και αποφάσεων στο πεδίο του κοινωνικού γίνεσθαι. Πρόκειται δηλαδή για μια αντίληψη που δεν παραπέμπει στην επιβολή πάνω στην κοινωνία, αλλά στη δύναμη της κοινωνίας συλλογικά να διεκδύνει ή ίδια της υποθέσεις της και να κατευθύνει τις δραστηριότητές της. Η εξουσία λοιπόν με αυτή την εσωτερική-αυτόνομη μορφή της βρίσκεται στο πυρήνα της ίδιας της κοινωνικής οργάνωσης (που για οποιονδήποτε πεισματικά λογικό άνθρωπο παραμένει αναγκαία) και συνδέεται με το ίδιο το απλό γεγονός αυτής της οργάνωσης. Είναι δηλαδή μια φυσική και αναγκαία προϋπόθεσή της. Προϋπόθεση ουδέτερη που λαμβάνει θετικά χαρακτηριστικά όταν αντιστοιχεί όχι σε κάθειρα-ιεραρχικές σχέσεις αλλά σε σχέσεις κοινωνικής θέσμησης βασισμένες στο τρίπτυχο αυτονομία-ελευθερία-ευθύνη. Με δυο λόγια το αυτεξούσιο της κοινωνίας στον ίδιο της τον εαυτό.

Κοινωνικός αναρχισμός

Ο αναρχισμός αποτελεί μια παράδοση θεωρίας και πράξης η οποία αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε μέσα σ' ένα ενεργό ιστορικά κίνημα. Αν και η ιδιαίτερη άνθησή του τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 19ου και το πρώτο μισό του 20ου αιώνα, εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να επιβιώνει σε μια κατάρτιση που ποικίλλει στον τόπο και στον χρόνο και η οποία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την εκάστοτε κοινωνική-ιστορική συγκυρία.

Ασφαλώς υπάρχουν πολλά είδη σκέψης και δράσης που χαρακτηρίζονται αναρχικά. Θα ήταν δύσκολο όμως να μην παραδεχθεί κανείς (αν και η παραδοχή αυτή συνιστά ταυτόχρονα μια επιλογή πολιτικής σημασίας) ότι το αναρχικό κίνημα είχε και έχει ως κατευθυντήριες αρχές την απόρριψη όλων των μορφών κυριαρχίας και την πρόταξη μορφών ανθρώπινης συμβίωσης και κοινωνικής οργάνωσης βασισμένων στην εθελούσια συνένωση και συνεργασία, την ατομική και συλλογική αυτονομία και το σεβασμό του ατόμου και της φύσης. Στην πράξη, αυτές οι αρχές οδήγησαν τους αναρχικούς να προτείνουν και να επεξεργαστούν πολιτικές όπως:

- η ανικατάρτιση των εθνικών κρατών από ομοσπονδίες κοινωνικών και εργατικών ενώσεων,
- η ανικατάρτιση του κεφαλαιοκρατικού-επιχειρηματικού καπιταλισμού και της κρατικής ιδιοκτησίας από τη διεκδύνη της παραγωγής και της κατανόμης του προϊόντος από τους ίδιους τους παραγωγούς,
- η ανικατάρτιση της πατριαρχικής οικογένειας από την ελευθερή οικογένεια και μια διαφορετική διάρθρωση του νοικοκυριού,
- η ανικατάρτιση της μεγαλούπολης και της συγκεντρωτικής κατανόμης του πληθυσμού από αποκεντρωμένα, οικολογικά ισορροπημένα πληθυσμιακά και οικιστικά σχέδια και
- η ανικατάρτιση της συγκεντρωτισμένης υψηλής τεχνολογίας από εναλλακτικές τεχνολογίες προσανατολισμένες στον άνθρωπο και τις ανάγκες του, οι οποίες συνάδουν με την αμεσοδημοκρατική και αποκεντρωμένη λήψη αποφάσεων και δεν καταστρέφουν το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον.

Οι αρχές αυτές αναπτύχθηκαν σημαντικά από την κυρίαρχη ιδέα της αναρχικής θεωρίας και πρακτικής, με αφειρητά στο έργο του Μπακούνιν και του Κροπότκιν. Συνεχίστηκαν από το ιστορικό αναρχικό κίνημα στις

επικρατούσες μορφές του, αυτές του αναρχοσυνδικαλισμού και του αναρχοκομμουνισμού. Εξακολουθούν να εκφράζονται και σήμερα τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο.

Με βάση τις προαναφερθείσες αρχές, η πολιτική μας ταυτότητα ως αναρχικοί αλλά και η καθημερινή μας δράση έχει ως βασική αφετηρία και κατευθυντήρια αρχή το όραμα μιας κοινωνίας χωρίς εκμετάλλευση και κυριαρχία, τον αγώνα για την πραγμάτωση μιας ζωής λιγότερο ελεγχόμενης (από τον κρατικό μηχανισμό) και εμπορεύσιμης (από την οικονομία της αγοράς). Είναι φανερό ότι οι στόχοι της δράσης ισοπεδούνται στο πεδίο του κοινωνικού γίνεσθαι επιδιώκοντας τη ριζική μεταμόρφωσή του. Το γεγονός αυτό καθορίζει τις μορφές της δράσης, οι οποίες δεν μπορούν παρά να είναι κοινωνικές· δηλαδή να λαμβάνουν χώρα εντός της κοινωνίας, να αναδεικνύουν την κοινωνική διάσταση του φορέα τους (αναρχικοί), να αφορούν τις εκφάνσεις του κοινωνικού γίνεσθαι και να στοχεύουν ξεκάθαρα στον πραγματικό εχθρό (κράτος και κεφάλαιο).

Για μας, λοιπόν, η αναρχική δράση δεν οριοθετείται στα πλαίσια ευκαιριακών συγκεντρώσεων αιόμων κάθε φορά που συλλαμβάνεται κάποιος σύντροφος, ούτε ταυτίζεται με τις περιστασιακές εκδηλώσεις “αδιάλλακτης εξεγερτικής δράσης” μια φορά στο τόσο, όταν κοινωνικά γεγονότα που δημιουργούνται από άλλους προσφέρουν αυτή την ευκαιρία. Για μας ο αναρχισμός πρέπει να πάψει να αποτελεί απλώς ένα στάδιο της προσωπικής ζωής κάποιων “οργισμένων” εφήβων, μια φαντασιοπληξία για τους μεσήλικες μέντορες ή ένας δρόμος για την “αυτοπραγμάτωση” και το ψευδοριζοσπαστικό ισοδύναμο της ομαδικής ψυχοθεραπείας. Ο αναρχισμός δεν είναι η γοητεία της καταιστροφής, δεν είναι ισαμπουκάς, δεν είναι μαγκιά, δεν είναι τρόπος ζωής σύμφωνα με κριτήρια ιδεολογικής καθαρότητας. Αντίθετα, είναι μια αντίληψη για την οργάνωση της ζωής και τη συγκρότηση του κόσμου που αναζητά –διαρκώς μετασχηματιζόμενη– την πρακτική της εφαρμογή.

Στα πλαίσια αυτά, κεντρικό ζητούμενο είναι η διάχυση της αναρχικής δράσης στους τόπους του κοινωνικού γίνεσθαι, εκεί όπου διαδραματίζεται η ζωή, εκεί όπου κυκλοφορούν και δρουν οι πραγματικοί άνθρωποι με τα προβλήματα και τις ανιχνεύσεις τους στις ανιχνύσεις και τις συμπεριφορές τους. Πρωταρχικός στόχος είναι η δημιουργία ανταγωνιστικών προς το υπάρχον θεσμών / κοινοτήτων όπου πραγματώνεται η πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία· οι αδιαμεσολάβητες και άμεσες σχέσεις και η καθημερινή πολιτική –με την αυθεντική σημασία του όρου– τριβή. Η οικοδόμηση του κοινωνικού ιστού αναδεικνύεται ως η πλέον ενδεδειγμένη

απάντηση αντίστασης στις επιταγές του καπιταλισμού. Ταυτόχρονα, αποτελεί και την καταλληλότερη αφετηρία για την ανατροπή του στο βαθμό που ανιχνεύει την ουσία του (καταστροφή της κοινότητας) με την ακριβώς αντίστροφη επιδεικτική κίνηση (καταστροφή ατομικισμού –ανάδειξη της κοινότητας).

Κριτήριο της δράσης των αναρχικών δεν μπορεί να είναι, όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιπτώσεις σήμερα, η αγωνιώδης προσπάθεια να επιβεβαιωθεί η διαφορετικότητα και να εμπεδωθεί η ιδεολογική καθαρότητα, προσπάθεια που οδηγεί στον αυτοεγκλωβισμό σε αδιέξοδες πρακτικές, στη συνεχή ομφαλοσκοπηση και τον αέναο βαυκαλισμό με την πλαιωνική ιδέα της αναρχίας. Αντίθετα, η πρακτική και η δυναμικότητά τους οφείλει να προσανατολιστεί στην κοινωνική δράση, δηλαδή στη δημιουργία κινήσεων αντίστασης στους τόπους κατοικίας (γειτονιές, προάστια, μικρές πόλεις) και εργασίας –εκπαίδευσης. Αυτή η τοπική δράση δεν μπορεί να αρθρώνεται στη βάση μιας αυστηρά συνεκτικής ιδεολογικο-πολιτικής πλαιψόφρας καθώς στο τοπικό επίπεδο κυρίαρχο ρόλο παίζει η κοινωνική παράμετρος, δηλαδή η εκ των πραγμάτων ένταξη του ατόμου στους τόπους του κοινωνικού γίνεσθαι. Η απουσία καθαρότητας όμως δεν έχει να κάνει με τη φιλελεύθερη αντίληψη για την αρμονική συνύπαρξη των διαφορεικοτήτων. Αντίθετα υπηρετεί τη σκοπιμότητα της ζύμωσης και της επικοινωνίας μεταξύ όσων ανιχνεύονται.

Σε ένα διαφορετικό επίπεδο οι διευρυνόμενες ιδεολογικές –πολιτικές συμφωνίες, αν πρόκειται να οδηγήσουν σε έναν συγκροτημένο και πειστικό αντίλογο, θα πρέπει να συγκροτούνται στη βάση των κοινών ανιχνύσεων γύρω από ζητήματα πολιτικής και τακτικής. Και όχι, όπως συμβαίνει σήμερα, γύρω από επιμέρους περιπτώσεις και ad hoc πρωτοβουλίες που τις περισσότερες φορές αφορούν την υπεράσπιση φυλακισμένων συντρόφων. Η κεντρική συνάντηση και οργάνωση των αναρχικών είναι αναγκαία. Δεν είναι δυνατόν όμως να επιδιώκεται στη βάση της αλληλεγγύης προς τους πολιτικούς κρατούμενους και να εξαντλείται εκεί. Όπως δεν είναι δυνατόν να οδηγεί στην απαξίωση της τοπικής δράσης, με τα χαρακτηριστικά που της αποδόθηκαν πιο πριν.

Επιστρέφουμε λοιπόν σε αυτή την πρωταρχική έννοια –κλειδί. Η προώθηση της συγκεκριμένης αυτής μορφής τακτικής δεν οφείλεται σε ιδεολογικές εμμονές ή στην αναγκαιότητα της διαφοροποίησης και του διαχωρισμού. Αντίθετα προκύπτει από τις προτάσεις των αναρχικών για την αυτοοργάνωση των κινήσεων αντίστασης και την αυτοδιεύθυνση της κοινωνικής ζωής. Για μας, η επανάσταση αποτελεί μια υπόθεση που είτε

υπάρχει στο ΕΔΩ και στο ΤΩΡΑ, είτε παύει να υπάρχει. Η επανάσταση είναι μία λέξη κενή νοήματος, όταν δεν έχει να προσδώσει τίποτα στο ΕΔΩ και στο ΤΩΡΑ. Και για μας έχει να προσδώσει: ασφαλώς, όχι μια ονειρώξη, αλλά την προσπάθεια των ανθρώπων καθημερινά να πάρουν βήμα-βήμα τη ζωή τους στα χέρια τους. Την προσπάθεια να δημιουργούνται συλλογικότητες, χώροι και γεγονότα που να βασίζονται και να προ-ιόσσουν ξεκάθαρα την αυτο-νομία, ανυπαρθέτεια έτσι στους κυρίαρχους δεσμούς μία ζωντανή πολεμική που αναπτύσσεται μέσα από την ανασύνθεση του διαλυμένου κοινωνικού ιστού και το στέριωμα σε αυτόν.

Ουσιαστικά, πρόκειται για την προσπάθεια δημιουργίας ενός διαφορετικού πολιτισμού, την προσπάθεια ανασύστασης της κοινωνίας όχι στη βάση της εξουσίας μειαζύων ανθρώπων αλλά σε μία βάση διαμετρικά αντίθετη, εκείνη της αναρχίας.

Η διεκδίκηση αυτή της αυτονομίας, από μέρους ορισμένων κοινωνικών ομάδων, και η διαρκής σύγκρουσή τους με την εμπορευματική οικονομία αποτελεί μια υπόθεση καθημερινή. Τον καθημερινό αυτό αγώνα –όσο σε επίπεδο σύγκρουσης με το κυρίαρχο, όσο και σε επίπεδο δημιουργίας αυτόνομων κοινωνικών δεσμών– είναι που θέλησε να εκφράσει και ο Ερίκο Μαλαιόσια γράφοντας την περίφημη φράση: *“Στην αναρχία δε θα φιάσουμε ούτε σήμερα, ούτε αύριο, ούτε ποτέ. Στην αναρχία θα πορευόμαστε σήμερα, αύριο και για πάντα”*.

Μόνο αν οι άνθρωποι αναπτύξουν δεσμούς και αξίες βασισμένες στην αμοιβαία βοήθεια στο επίπεδο των μικρών ομάδων και κοινοτήτων είναι δυνατόν να πραγματώσουν –μέσω της σύνδεσής τους– την πρακτική αυτή και σε οποιοδήποτε άλλο επίπεδο οργάνωσης των κινήσεων αντίστασης και της κοινωνικής ζωής. Αυτή είναι η ουσία του κοινωνικού αναρχισμού.

Κορνήλιος Καστοριάδης

Οι υποκειμενικές ρίζες του επαναστατικού προτάγματος

Η ιδέα και η πράξη της επανάστασης –παρά τις περί ανιθέτου διδαχές που διατυπώνονται από την κυρίαρχη σκέψη– δεν υπαγορεύεται από οποιοσδήποτε αντικειμενικούς νόμους της ιστορίας ούτε είναι μια ονειρώξη κάποιων φαντασιόπληκτων νευρωικών. Αντίθετα, συνιστά μια συνειδητή επιλογή, συλλογική και αιτιολογική, μια σύμπτωση αντικειμενικών και υποκειμενικών παραμέτρων. Σκεπτόμενοι ακριβώς αυτές τις υποκειμενικές ρίζες του επαναστατικού προτάγματος, αναδημοσιεύουμε αυτούσιο το παρακάτω κείμενο του Κορνήλιου Καστοριάδη από τη Φαντασιακή δέσμιση της κοινωνίας (εκδ. Ράππα, 1978).

Ακούμε καμιά φορά να λένε: Αυτή η ιδέα μιας άλλης κοινωνίας παρουσιάζεται μεν σαν ένα πρόταγμα δεν είναι όμως στην πραγματικότητα παρά προβολή πόθων ανομιολόγητων, αμφίσημη κινήτρων που παραμένουν κρυμμένα γι’ αυτούς που εμφορούνται από αυτή. Δεν χρησιμεύει παρά σαν όχημα που μεταφέρει τη θέληση εξουσίας των μεν, την άρνηση της αρχής της πραγματικότητας των δε, το φάντασμα τους ενός κόσμου χωρίς συγκρούσεις, όπου όλοι θα είναι συμφιλιωμένοι με όλους και καθένας με τον εαυτό του, μια παιδική ονειροπόληση που θάθελε να καταργήσει την πραγματική πλευρά της ανθρώπινης ύπαρξης, μια φυγή που επιτρέπει να ζει κανείς ταυτόχρονα σε δύο κόσμους, μια φανταστική ανυστάθμιση.

Όταν η συζήτηση παίρνει μια τέτοια στροφή, πρέπει πρώτα να υπενθυμίσουμε κανείς ότι όλοι στο ίδιο καζάνι βράζουμε. Κανείς δεν μπορεί να βεβαιώσει πως ό,τι λέει δεν έχει σχέση με ασυνείδητους πόθους ή με κίνητρα που ούτε ο ίδιος ομολογεί στον εαυτό του. Κι όταν ακούμε “ψυχαναλυτές” μιας ορισμένης τάσης να χαρακτηρίζουν νευρωικούς χονδρικά όλους τους επαναστάτες, δεν μπορούμε παρά να χαρούμε που δεν έχουμε την “υγεία” τους των Σουπερμάρκεϊ. Και δεν θα ήταν πολύ δύσκολο να ξεσκεπάσουμε τον ασυνείδητο μηχανισμό του κομφορμισμού τους. Γενικότερα, αυτός που πιστεύει ότι ανακαλύπτει σαν ρίζα του επαναστατικού προτάγματος τον έναν ή τον άλλο ασυνείδητο πόθο, πρέπει ταυτόχρονα ν’ αναρωτηθεί ποιο είναι το κίνητρο της δικής του κριτικής και σε ποιο βαθμό δεν αποτελεί εκλογίκευση.

Για μας πάντως, αυτή η αναστροφή πολύ λίγο ενδιαφέρον παρουσιάζει. Το ζήτημα πράγματι υπάρχει και, ακόμα και κανείς άλλος να μην το έθετε, αυτός που μιλάει για επανάσταση πρέπει να το θέσει στον εαυτό του. Ας

αποφασίσουν οι άλλοι σε πόσο βαθμό διαύγειας οι θέσεις τους ιούς δεσμεύουν για λογαριασμό τους. Ένας επαναστάτης δεν μπορεί να θέτει όρια στη δική του επιθυμία διαύγειας. Ούτε μπορεί να αρνείται το πρόβλημα λέγοντας: αυτό που μετράει δεν είναι τα ασυνείδητα κίνητρα, αλλά η σημασία και η αντικειμενική αξία των ιδεών και των πράξεων. Η νεύρωση και η ιρέλα του Ροβεσπιέρου ή του Μπωνιλαίρ υπήρξαν πιο γόνιμες για την ανθρωπότητα απ' την "υγεία" του ιάδε μαγαζάτορα της εποχής. Διότι η επανάσταση, έτσι που τη συλλαμβάνουμε, αρνείται ακριβώς αυτή την απλή παραδοχή του διχασμού ανάμεσα σε κίνητρο και αποτέλεσμα. Θα ήταν τότε αδύνατη στην πραγματικότητα και ασυνάρτητη στο νόημά της, εάν στηριζόταν σε ασυνείδητες προθέσεις χωρίς σχέση με το διαρθρωμένο περιεχόμενό της· το μόνο που θα μπορούσε σ' αυτή την περίπτωση να κάνει, θα ήταν μια επανέκδοση για μια ακόμη φορά της προηγούμενης ιστορίας, αιχμάλωτη καθώς θα ήταν από κίνητρα σκοτεινά που με τον καιρό θα επέβαλλαν το δικό τους τέλος και τη δική τους λογική.

Η γέννηση καινούργιων κινήτρων και καινούργιων συμπεριφορών, που είναι απαραίτητες για να οδηγηθεί το επαναστατικό πρόταγμα στο τέρμα του, πρέπει να εξετασθούν στην κλίμακα των μαζών, γιατί μόνο αυτές μπορούν να πραγματοποιήσουν μια καινούργια κοινωνία. Όμως αυτή η έρευνα μπορεί να γίνει πιο εύκολη, αν προσπαθήσουμε πρώτα να δούμε τι μπορεί να είναι η επιθυμία και τα κίνητρα ενός επαναστάτη.

Ό,τι μπορούμε να πούμε πάνω σ' αυτό είναι, εξ ορισμού, και' εξοχήν υποκειμενικό. Είναι, επίσης εξ ορισμού, εκτεθειμένο σε όλες τις ερμηνείες που δάδελε κανείς. Αν μπορούσε να βοηθήσει κάποιον να δει καθαρότερα μέσα σ' ένα άλλο ανθρώπινο ον (έτσι και μέσα στις αυταπάτες και τις πλάνες του) και μ' αυτό τον τρόπο μέσα στον ίδιο του τον εαυτό, δεν θα ήταν ανώφελο να επιωδεί.

Έχω την επιθυμία, και αισθάνομαι την ανάγκη, για να ζήσω, μιας άλλης κοινωνίας από αυτή που με περιβάλλει. Όπως η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων, μπορώ να ζήσω μέσα σ' αυτήν και να τα βγάλω πέρα –εν πάση περιπτώσει ζω ήδη μέσα σ' αυτή την κοινωνία. Όσο κριτικά κι αν προσπαθώ να κοιτάζω τον εαυτό μου, ούτε η ικανότητα προσαρμογής μου, ούτε η αφομοίωση της πραγματικότητας από μέρους μου, δεν μου φαίνονται καιώτερες από τον κοινωνιολογικό μέρο όρο. Δεν ζητώ την αθανασία, την πανιαχού παρουσία, την πανιογνωσία. Δεν ζητώ η κοινωνία να "μου δώσει την ευτυχία": ξέρω ότι η ευτυχία δεν είναι μια μερίδα που μοιράζεται με το δελτίο στη Δημαρχία ή στο εργατικό Συμβούλιο της γειτονιάς, και ξέρω πως, αν αυτό το πράγμα υπάρχει, μόνο εγώ μπορώ να το πραγματοποιή-

σω για τον εαυτό μου, στα μέτρα μου, όπως μου συνέβη και όπως, κατά πάσα πιθανότητα θα μου συμβεί και πάλι. Αλλά μέσα στη ζωή, έτσι όπως είναι φτιαγμένη για μένα και τους άλλους, σκονιάφτω πάνω σ' ένα πλήθος από απαράδεκτα πράγματα, λέω πως δεν είναι μοιραία και πως εξαρτώνται από την οργάνωση της κοινωνίας. Επιθυμώ πρώτα και ζητώ, η δουλειά μου να έχει νόημα, να μπορώ να εγκρίνω αυτό για το οποίο χρησιμεύει και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται, να μου επιτρέπει να ζοδεύομαι πραγματικά και να χρησιμοποιώ τις δυνατότητές μου και ταυτόχρονα να εμπλουτίζομαι και ν' αναπτύσσομαι. Και λέω ότι αυτό το πράγμα είναι δυνατό, με μια άλλη οργάνωση της κοινωνίας, για μένα και για τους άλλους. Λέω ότι ήδη θα ήταν μια βασική αλλαγή σ' αυτή την κατεύθυνση, αν μ' άφηναν ν' αποφασίζω, μαζί με όλους τους άλλους, τι έχω να κάνω, και με τους συντρόφους μου στη δουλειά, πώς να το κάνω.

Επιθυμώ να μπορώ, μαζί με όλους τους άλλους, να μαθαίνω τι γίνεται μέσα στην κοινωνία, να ελέγχω την έκταση και την ποιότητα της πληροφόρησης που μου δίνεται. Ζητώ να μπορώ να συμμετέχω άμεσα σε όλες τις κοινωνικές αποφάσεις που μπορεί να επηρεάζουν την ύπαρξή μου ή τη γενική πορεία του κόσμου όπου ζω. Δεν δέχομαι η τύχη μου ν' αποφασίζεται μέρα με τη μέρα από ανθρώπους που τα σχέδιά τους μου είναι εχθρικά ή και απλώς άγνωστα και για τους οποίους δεν είμαστε, εγώ και όλοι οι άλλοι, παρά νούμερα σ' ένα σχέδιο ή πυόνια σε μια σκακιέρα, και τελικά η ζωή μου και ο θάνατός μου να βρίσκονται στα χέρια ανθρώπων που ξέρω πως είναι αναγκαστικά τυφλοί.

Ξέρω πάρα πολύ καλά πως η πραγματοποίηση μιας άλλης κοινωνικής οργάνωσης, και η ζωή της, δεν θα είναι καθόλου απλές, πως σε κάθε βήμα τους θα συναντούν δύσκολα προβλήματα. Αλλά προτιμώ να καιαυιάνομαι με πραγματικά προβλήματα, παρά με τις συνέπειες του παραληρηματός του Ντε Γκολ, τις κοιμίνες του Τζόνσον ή τις μηχανορραφίες του Κρούτσεφ. Κι αν έτσι, εγώ κι οι άλλοι, συναντούσαμε την αποτυχία σ' αυτό τον δρόμο, προτιμώ την αποτυχία σε μια προσπάθεια που έχει ένα νόημα, παρά μια κατάσταση που μένει πριν ακόμα κι απ' την αποτυχία ή τη μη αποτυχία, που μένει γελοία.

Επιθυμώ να μπορώ να συναντώ τον άλλον σαν ένα ον όμοιο με μένα και απόλυτα διαφορετικό, όχι σαν ένα νούμερο, ούτε σαν ένα βάιραχο σκαρφαλωμένο σ' ένα άλλο σκαλοπάτι (αδιάφορο αν καιώτερο ή ανώτερο) της ιεραρχίας των εισοδημάτων και των εξουσιών. Επιθυμώ να μπορώ να τον βλέπω, και να μπορεί να με δει, σαν ένα άλλο ανθρώπινο ον, οι σχέσεις μας να μην αποτελούν πεδίο που να εκφράζεται η επιδεικτικότητα,

ο συναγωνισμός μας να παραμένει μέσα στα όρια του παιχνιδιού, οι συγκρούσεις μας στο μέτρο που δεν μπορούν να λυθούν ή να ξεπεραστούν, ν' αφορούν πραγματικά προβλήματα και εκβάσεις, να σέρνουν μαζί τους όσο το δυνατόν λιγότερο ασυνείδητο να είναι φορτισμένες όσο το δυνατόν λιγότερο από φαντασικά στοιχεία. Επιθυμώ ο άλλος να είναι ελεύθερος, γιατί η ελευθερία μου αρχίζει εκεί όπου αρχίζει η ελευθερία του άλλου και γιατί, μόνος μου, δεν μπορώ να είμαι στην καλύτερη περίπτωση, παρά "ενάρτεος εν δυσισχύϊ". Δεν υπολογίζω ότι οι άνθρωποι θα μεταμορφωθούν σε αγγέλους, ούτε πως οι ψυχές θα γίνουν καθάρειες σαν τις βουνίσσιες λίμνες –που άλλωστε ανέκαθεν μου προξενούσαν βαθιά πληγή. Ξέρω όμως πόσο η σημερινή κουλιούρα βαθαίνει και οξύνει τη δυσκολία τους να υπάρχουν, και να συνυπάρχουν με τους άλλους, και βλέπω πως πολλαπλασιάζει στο άπειρο τα εμπόδια στην ελευθερία τους.

Ξέρω, βέβαια, πως αυτός ο πόθος μου δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί σήμερα· κι ούτε θα πραγματοποιηθεί ολοκληρωτικά ενόσω ζω, ακόμη κι αν η επανάσταση γινόταν αύριο. Ξέρω ότι θα ζήσουν μια μέρα άνθρωποι που γι' αυτούς ούτε η ανάμνηση των προβλημάτων που μπορεί σήμερα να μας προξενούν το μεγαλύτερο άγχος δεν θα υπάρχει. Αυτή είναι η μοίρα μου που πρέπει να επωμισθώ, και που επωμίζομαι. Αλλά αυτό δεν πρέπει να με οδηγήσει ούτε στην απελπισία ούτε στον καιαιονικό μηρυκαισμό. Έχοντας αυτό τον πόθο, που είναι δικός μου δεν μπορεί παρά να εργάζομαι για την πραγματοποίησή του. Και ήδη με την εκλογή που κάνω του κυρίου ενδιαφέροντος της ζωής μου, μέσα στη δουλειά που του αφιερώνω, για μένα γεμάτη νόημα (ακόμα κι αν συναντώ, και αποδέχομαι, τη μερική αποτυχία, τις αναβολές, τις παρακμιτήριες, τα καθήκοντα που δεν έχουν νόημα από μόνα τους), με τη συμμετοχή σε μια κοινότητα επαναστατών που επιχειρεί να ξεπεράσει τις ανικειμενοποιημένες και ξενωμένες σχέσεις της κοινωνίας όπου ζούμε –είμαι σε θέση να πραγματοποιώ μερικά αυτό τον πόθο. Αν είχα γεννηθεί σε μια κομμουνιστική κοινωνία, ίσως η ευτυχία να μου ήταν πιο εύκολη –δεν το ξέρω κι ούτε μπορώ να κάνω τίποτα σχετικά μ' αυτό. Δεν θα καθίσω μ' αυτό το πρόσχημα να περνάω τον ελεύθερο χρόνο μου παρακολουθώντας τηλεόραση ή διαβάζοντας αστυνομικά μυθιστορήματα.

Μήπως αυτή μου η σιάση σημαίνει άρνηση της αρχής της πραγματικότητας; Αλλά ποιο είναι το περιεχόμενο αυτής της αρχής; Είναι ότι πρέπει να εργαζόμαστε –ή μήπως ότι πρέπει αναγκαστικά η εργασία να μην έχει νόημα, να γίνεται κάτω από συνθήκες εκμετάλλευσης, ν' ανιψάσκει με τους στόχους για τους οποίους υποτίθεται ότι γίνεται. Αυτή η αρχή ισχύει μ' αυτή τη

μορφή για ένα εισοδηματία; Ίσχυε μήπως μ' αυτή τη μορφή, για τους ιδιογενείς των νησιών Τρομπιράντι ή Σαμόα; Ισχύει, ακόμα και σήμερα, για τους παράδες ενός φτωχού μεσογειακού χωριού; Ως ποιο σημείο η αρχή της πραγματικότητας εκφράζει τη φύση και πού αρχίζει να εκφράζει την κοινωνία; Ως ποιο σημείο εκφράζει την κοινωνία ως κοινωνία και από ποιο σημείο μια ιάδε ιστορική μορφή της κοινωνίας; Γιατί όχι τη δουλοπαροικία, τις γαλέρες, τα σιραιόπεδα συγκεντρώσεως; Πού μια φιλοσοφία θα έπαιρνε το δικαίωμα να μου πει: σ' αυτό το συγκεκριμένο χιλιοστόμετρο των υπαρχόντων θεσμών, θα σας δείξω το σύνορο μεταξύ του φαινομένου και της ουσίας, μεταξύ των παροδικών ιστορικών μορφών και του αιώνιου είναι του κοινωνικού; Αποδέχομαι την αρχή της πραγματικότητας, γιατί αποδέχομαι την ανάγκη της εργασίας (καθόσον άλλωστε είναι πραγματική, γιατί ολοένα γίνεται λιγότερο προφανής) και την ανάγκη μιας κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας. Δεν αποδέχομαι όμως την επίκληση μιας ψεύτικης ψυχανάλυσης και μιας ψεύτικης μεταφυσικής, που εισάγει στη συγκεκριμένη συζήτηση των ιστορικών δυνατοτήτων αυθαίρετες βεβαιώσεις πάνω σε αδυνατίστιες για τις οποίες δεν ξέρει τίποτα.

Είναι ίαχα η επιθυμία μου παιδική; Μα ακριβώς η παιδική κατάνσταση είναι ότι η ζωή μας είναι δοσμένη, και ότι ο Νόμος μας είναι δοσμένος. Στην παιδική κατάνσταση η ζωή μας δίνεται για τίποτα· και ο Νόμος μας δίνεται χωρίς τίποτα άλλο, και χωρίς δυνατότητα συζήτησης. Αυτό που θέλω είναι εντελώς το αντίθετο: να φτιάχνω εγώ τη ζωή μου, και να δίνω ζωή, εν δυνατόν, εν πάση περιπτώσει να δίνω για τη ζωή μου. Ο Νόμος να μη μου δίνεται απλώς αλλά να τον δίνω κι εγώ συγχρόνως στον εαυτό μου. Αυτός που διαρκώς βρίσκεται σε παιδική κατάνσταση είναι ο κομφορμιστής ή ο απολίτικος: γιατί αποδέχεται τον Νόμο ασυζητητί και δεν επιθυμεί να συμμετέχει στη διαμόρφωσή του. Εκείνος που ζει μέσα στην κοινωνία χωρίς καμιά θέληση που ν' αφορά τον Νόμο, χωρίς πολιτική θέληση, απλώς ανικαδιστά τον ιδιωτικό παιτέρα με τον ανώνυμο παιτέρα. Η παιδική κατάνσταση είναι, πρώτα, να δέχεσαι χωρίς να δίνεις και, μετά, να κάνεις ή να υπάρχουν για να δέχεσαι. Αυτό που θέλω είναι, αρχινώντας μια δίκαιη ανταλλαγή, και στη συνέχεια το ξεπέρασμα της ανταλλαγής. Η παιδική κατάνσταση είναι η δυϊκή σχέση, το φάντασμα της συγχώνευσης –και μ' αυτή την έννοια, η σημερινή κοινωνία παιδικοποιεί διαρκώς τους πάντες με τη συγχώνευση που πραγματοποιεί στο φαντασικό με απραγματικές οντότητες: τους αρχηγούς, τα έθνη, τους κοσμοναύτες ή τις βενιέτες. Αυτό που θέλω είναι η κοινωνία να πάψει πια να είναι μια οικογένεια, ψεύτικη επί πλέον μέχρι γελοίου, για ν' αποκτήσει την αληθινή της διά-

σταση ως κοινωνίας, ως δικτύου σχέσεων μεταξύ αυτόνομων ενηλίκων.

Νάναι ιάχα η επιθυμία μου επιθυμία εξουσίας; Μα αυτό που θέλω είναι η κατάργηση της εξουσίας με τη σημερινή της έννοια, είναι η εξουσία όλων. Η σημερινή εξουσία σημαίνει ότι οι άλλοι είναι πράγματα, κι αυτό που θέλω είναι τελείως το αντίθετο. Αυτός που οι άλλοι του είναι πράγματα είναι ο ίδιος πράγμα, και δεν θέλω να είμαι πράγμα ούτε για μένα ούτε για τους άλλους. Δεν θέλω οι άλλοι να είναι πράγματα, δεν θάξεραι να τους κάνω. Αν μπορώ να υπάρχω για τους άλλους, και οι άλλοι να μ' αναγνωρίζουν, δεν θέλω αυτό να γίνεται σε συνάρτηση με την κατοχή ενός πράγματιος που είναι έξω από μένα –της εξουσίας– ούτε να υπάρχω γι' αυτούς μέσα στο φαντασιακό. Η αναγνώριση που απορρέει από τον άλλο δεν ισχύει για μένα παρά στον βαθμό που τον αναγνωρίζω εγώ ο ίδιος. Υπάρχει ο κίνδυνος να τα ξεχάσω όλα αυτά, αν κάποτε τα γεγονότα με οδηγούσαν κονιά στην “εξουσία”; Μου φαίνεται περισσότερο κι από απίθανο: αν συνέβαινε αυτό, δεν θα ήταν παρά μια χαμένη μάχη, και όχι το τέλος του πολέμου· και θάπρεπε να ρυθμίζω τη ζωή μου πάνω στην υπόθεση ότι μπορεί μια μέρα να ξαναμωραθώ;

Κυνηγώ ιάχα τη χίμαιρα να θέλω να εξαλείψω την ιραγική πλευρά της ανθρωπίνης ύπαρξης; Μου φαίνεται μάλλον πως θέλω να εξαλείψω απ' αυτήν το μελόδραμα, την ψεύτικη ιραγωδία –αυτήν όπου η καταιστροφή επέρχεται χωρίς αναγκαιότητα, όπου όλα θα συνέβαιναν διαφορετικά, αν μονάχα τα πρόσωπα ήξεραν ή έκαναν αυτό ή εκείνο. Το να πεθαίνουν της πείνας οι άνθρωποι στις Ινδίες, ενώ στην Αμερική και στην Ευρώπη οι κυβερνήσεις βάζουν πρόσημα στους γεωργούς που παράγουν “υπερβολικά” –είναι μια μακάβρια φάρσα, είναι ένα γκραν γκινιόλ όπου τα πτώματα και ο πόνος είναι πραγματικά. Δεν είναι ιραγωδία, δεν υπάρχει σ' αυτό τίποτα το αναπόφευκτο. Και αν η ανθρωπότητα εξαφανισθεί μια μέρα κάτω από τις υδρογονοβόμβες, αρνούμαι να το ονομάσω αυτό ιραγωδία, το ονομάζω μαλακία. Θέλω την κατάργηση του Παλιόισου και της μεταμόρφωσης των ανθρώπων σε νευρόσπασια από άλλα νευρόσπασια που τους “κυβερνούν”. Ότι αν ένας νευρωικός επαναλαμβάνει για την εικοστή φορά την ίδια συμπεριφορά αποτυχίας, αναπαράγοντας για τον εαυτό του και για τους δικούς του τον ίδιο τύπο δυστυχίας, το να τον βοηθήσεις να το ξεπεράσει αυτό, σημαίνει να εξαλείψεις από τη ζωή του τη χονδροειδή φάρσα, όχι την ιραγωδία: σημαίνει να του επιτρέψεις ν' ανικρίσει επί τέλους τα πραγματικά προβλήματα της ζωής του και ό,τι ιραγικό μπορεί να περιέχουν, που η νεύρωσή του είχε για λειτουργία εν μέρει να εκφράζει αλλά κυρίως να καλύπτει.

Για επικοινωνία:
Αυτοδιεύθυνση στην πόλη
Τ.Θ. 72086
Τ.Κ. 16310
ΗΛΙΟΥΠΟΛΗ ΑΤΤΙΚΗΣ

Οκτώβριος 2000
300 δρχ.